

XVII. ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ КУРСУ «ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА»

1. Поняття про форми організації навчання
2. Урок як основна форма навчання громадянської освіти
3. Інтерактивні форми уроків
4. Види інтерактивних форм навчання

Очікувані результати:

- ◆ знати основні форми навчальної діяльності у школі;
- ◆ розуміти специфіку та особливості форм навчання громадянської освіти;
- ◆ використовувати навчально-методичні комплекси для підготовки занять з громадянської освіти;
- ◆ аналізувати структурні елементи занять з громадянської освіти;
- ◆ співвідносити цільові завдання і форми навчання громадянської освіти;
- ◆ оцінювати ефективність різних форм навчання громадянської освіти;
- ◆ розробити план-конспект заняття з громадянської освіти.

1. Поняття про форми організації навчання. Урок як основна форма навчання громадянської освіти

Форма організації навчання – це цілеспрямована, чітко організована, змістовно насичена та методично оснащена система пізнавального та виховного спілкування викладача та студентів, яка передбачає певну взаємодію учасників навчального процесу, що регулюється заздалегідь встановленим режимом та умовами роботи, завдяки яким кожна із сторін відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність.

Від того як організований процес навчання залежить якість освіти. Національна система освіти намагається зберегти кращі національні надбання в організації навчального процесу та вивчити, взяти на озброєння найкращий іноземний досвід. Педагогічній практиці відомі понад тридцять конкретних форм навчання. Вибір форм організації навчання зумовлюється завданнями освіти і виховання, особливостями змісту різних предметів та їх окремих розділів, конкретним змістом.

Ефективність практики навчання має забезпечуватись не лише використанням конкретних форм організації навчального процесу, а й поєднанням їх видів.

Існують різні **класифікації форм організації навчальної діяльності**, а саме:

- ◆ за дидактичною метою та структурою заняття (лекція, семінар, практикум, лабораторне та практичне заняття, колоквиум, тощо.)
- ◆ за кількістю учасників (індивідуальне, парне, кооперативне, фронтальне);
- ◆ за місцем навчання (аудиторне, позааудиторне, екстернат);
- ◆ за тривалістю (час регламентується навчальним планом, викладачем, студентами).

Кожна із цих форм має свої особливості, які потрібно враховувати, підбираючи ті чи інші способи організації засвоєння знань учасниками навчального процесу (методи, технології).

Які системи навчання ви знаєте з історії?

Незважаючи на всю різноманітність пропонованих сучасними дидактами форм організації навчальної діяльності учнів, основним підходом до організації системи навчання залишається **класно-урочна система**. Для цієї системи організації процесу навчання характерні такі **елементи**:

- ◆ основною структурною одиницею є урок;
- ◆ учасники об'єднуються в класи відповідно до віку та підготовки дитини;
- ◆ існує постійний склад класу на весь період навчання;
- ◆ заняття обов'язкові для всіх учасників навчального процесу;
- ◆ існує розклад занять та перерв;
- ◆ робота всіх учнів відбувається одночасно і за єдиним навчальним планом;
- ◆ навчальним процесом керує вчитель.

Основною формою організації навчальної роботи в школі є урок.

Урок – форма організації навчання, за якої заняття проводить учитель з групою учнів постійного складу, одного віку й рівня підготовки впродовж певного часу й відповідно до розкладу. Урок як «розділ», певна «частина» навчального матеріалу дає можливість у навчальному процесі дотримуватись принципу послідовності та неперервності. Він є не лише важливою організаційною, а й передусім педагогічною одиницею процесу навчання і виховання. Саме урок дає можливість формувати в учнів основні складові громадянської компетентності.

Кожен урок виконує конкретне, притаманне лише йому завдання. Запровадження навчального предмета «Громадянська освіта» дає можливість здійснити тематичне планування уроків відповідно до мети та очікуваних результатів навчального курсу. З метою досягнення запланованого результату вчитель може застосовувати такі **традиційні типи уроків**:

♦ **урок засвоєння нових знань** (головною дидактичною метою уроку вивчення нового матеріалу є набуття учнями нових знань. Реалізація цієї мети передбачає засвоєння нових понять і способів діяльності);

♦ **урок формування вмінь і навичок** (спрямований на формування, на основі раніше засвоєних знань, умінь і навичок);

♦ **урок застосування знань, умінь і навичок** (спрямований на застосування на практиці умінь і навичок з метою поглиблення і розширення, формування нових вмінь і навичок, контроль за ходом опанування навчального матеріалу);

♦ **урок узагальнення і систематизації знань** (проводять після вивчення певної теми або розділу навчальної програми з метою приведення засвоєних учнями знань у систему);

♦ **урок перевірки, оцінювання та корекції знань, умінь і навичок** (слугують для оцінювання процесу навчання і його результатів, рівня засвоєння системи понять того або іншого курсу, сформованості в учнів умінь і навичок навчально-пізнавальної діяльності);

♦ **комбінований урок** (спрямований на формування стійких знань, умінь, навичок та їх систематизацію).

Пригадайте структуру цих типів уроків.

Урок як форма організації навчання існує вже сотні років, і постійно були спроби його модернізувати, вдосконалити. Спробуймо узагальнити цей досвід та визначити загальні вимоги до уроку.

З-поміж **загальних вимог**, яким має відповідати сучасний урок, виділяються такі:

- ♦ побудова уроку на основі закономірностей навчально-виховного процесу;
- ♦ оптимальне поєднання і реалізація на уроці всіх дидактичних принципів і правил;
- ♦ забезпечення умов для продуктивної пізнавальної діяльності учнів з урахуванням їхніх інтересів, нахилів і потреб;
- ♦ встановлення міжпредметних зв'язків, усвідомлення учнями;
- ♦ зв'язок з раніше засвоєними знаннями й умінь, опертя на досягнутий рівень розвитку школярів;
- ♦ стимулювання й активізація розвитку всіх сфер особистості;
- ♦ логічність і емоційність усіх етапів навчально-пізнавальної діяльності;
- ♦ ефективне використання педагогічних засобів;
- ♦ зв'язок з життям, особистим досвідом учнів;
- ♦ формування практично-необхідних знань, умінь, навичок, раціональних прийомів мислення та діяльності;
- ♦ формування умінь вчитися, потреби постійного поповнення знань;
- ♦ діагностика, прогнозування, проектування і планування кожного уроку.

Таким чином класно-урочна система залишається домінуючою у національній школі. Проте на сучасному етапі вона вдосконалюється новітніми підходами до організації навчання – інтерактивними технологіями, які дають можливість вчителю зробити процес навчання цікавим, різноманітним, ефективним.

2. Інтерактивні форми уроків

Великої ваги набула проблема активізації пізнавальної діяльності на уроках з використанням активних методів навчання, виконання учнями різних видів самостійної роботи, творчих і дослідницьких завдань. Пошуки творчих учителів покликали до життя нові види уроків, відмінні від типових.

Інтерактивні форми уроку – це форми спеціально організованого спілкування, психологічний вплив якого засновано на активних методах навчання. Слово «інтерактив» прийшло до нас з англійської від слова *interact*, де *inter* – взаємний і *act* – діяти. Таким чином, інтерактивний – здатний до взаємодії, діалогу, розуміється певна взаємодія вчителя та учнів, що регулюється заздалегідь встановленим режимом та умовами праці.

Інтерактивні уроки можна розглядати як одну із форм активного навчання. Це спроба підвищення ефективності навчання з використанням різних засобів і методів навчання. Такі уроки з громадянської освіти можуть стати надзвичайно корисними, оскільки вони дають можливість перейти учням до іншого психологічного стану, викликають у них нові позитивні емоції, відчуття. Для таких уроків характерні: максимальна щільність, насиченість різними видами пізнавальної діяльності, запровадження самостійної діяльності учнів, використання програмованого і проблемного навчання, здійснення міжпредметних зв'язків, усунення перевантаженості учнів.

Досвід зарубіжних та українських колег свідчить, що інтерактивні методи сприяють інтенсифікації та оптимізації навчального процесу і допомагають учням оволодіти такими навичками:

- ♦ аналізувати навчальну інформацію;
- ♦ творчо підходити до засвоєння навчального матеріалу;
- ♦ навчитися формулювати власну думку, правильно її висловлювати;
- ♦ доводити власну точку зору, аргументувати й дискутувати;
- ♦ навчитися слухати іншу людину, поважати альтернативну думку;
- ♦ моделювати різні соціальні ситуації, збагачувати власний соціальний досвід через включення у різні життєві ситуації і переживати їх;
- ♦ вчитися будувати *конструктивні відносини у групі, визначати своє місце в ній*, уникати конфліктів, розв'язувати їх, шукати компроміси, прагнути діалогу, знаходити спільне розв'язання проблеми;
- ♦ розвивати навички проектної діяльності, самостійної роботи, виконання творчих робіт.

Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації. Воно ефективно сприяє формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії, дає змогу педагогу стати справжнім лідером дитячого колективу. Інтерактивна взаємодія виключає як домінування одного учасника навчального процесу над іншими, так і однієї думки над іншою.

Таблиця 17.1. Нетрадиційні форми навчання

Тип уроку	Урок засвоєння нових знань	Урок формування вмінь і навичок	Урок узагальнення і систематизації знань	Урок перевірки, оцінювання та корекції знань, вмінь і навичок
Форми уроків	Уроки лекційної форми Уроки-експедиції Уроки-дослідження Уроки-інсценування Навчальні конференції Інтегровані уроки	Практикуми Практичні роботи Уроки-діалоги і семінари Уроки рольової ділової гри	Повторювально-узагальнювальчі диспути Ігрові КВК «Що?Де?Коли?» Поле чудес Щасливий випадок Інтегровані театралізовані уроки (урок-суд) Уроки-консультації Уроки-конкурси Уроки змагання	Залікові вікторини Конкурси Захист творчих робіт, проєктів Творчі звіти

Такий урок дає можливість розвивати творчі можливості і особисті якості учня, оцінити роль знань і побачити застосування їх на практиці, відчутти взаємозв'язок різних наук, це самостійність і зовсім інше відношення до праці. Інтерес до уроку викликається і незвичайною формою його проведення, чим знімається традиційність уроку, активізується робота учня. Для кожного типу уроку можна запропонувати широкий перелік нетрадиційних форм навчання (див. табл. 17.1).

За визначенням О. Пометун, *сутність інтерактивного навчання* у тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де і учень і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, вміють і здійснюють. Зокрема, в західній педагогіці активно використовується кооперативне навчання, або навчання в невеликих групах. В американській педагогіці під навчанням у співробітництві (cooperative learning) або кооперативним навчанням розуміється навчання учнів у невеликих групах. Воно має своїми витокami ідеї Дж. Дьюї і експериментальну практику першої чверті ХХ ст.

Організація інтерактивного навчання ефективно сприяє формуванню громадянських навичок і вмінь: спілкуватися з іншими людьми та органами влади, критично мислити, приймати продумані рішення; обґрунтовано висловлювати точку зору, обстоювати свої права. За структурою такі заняття складаються зазвичай з п'яти елементів:

- ◆ мотивація;
- ◆ оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів;
- ◆ надання необхідної інформації;
- ◆ інтерактивна вправа;
- ◆ підбиття підсумків, оцінювання результатів уроку.

У новітніх освітніх системах використовується кілька варіантів кооперативного навчання. Усі вони доведені до рівня технології і ґрунтуються на трьох основних *принципах*:

- ◆ заохочування – отримання групою однієї на всібальшої оцінки, будь-якого сертифікату відзнаки, похвали або іншого виду оцінки їх спільної діяльності;

- ◆ індивідуалізація виконання кожним учнем своєї частки загальної справи і персональна відповідальність кожного за всіх;
- ◆ рівні можливості – принесення кожним школярем балів до загальної скарбнички команди, зароблених шляхом покращання власних попередніх результатів (оскільки саме цей показник, а не успіх, порівняно з іншими, є вирішальним у нарахуванні балів).

Наприклад, у навчальних закладах України всіх рівнів у повсякденну практику ввійшов метод мозкового штурму, який використовується на різних етапах занять: мотивація до вступу, актуалізація опорних знань, закріплення вивченого матеріалу, узагальнення отриманих знань учнями. Ця технологія має певну структуру:

- ◆ первинна постановка проблеми;
- ◆ аналіз проблеми і повідомлення необхідної вступної інформації (частіше невеличка доповідь, яку робить викладач або спеціально підготовлені учні-експерти);
- ◆ з'ясування можливості розв'язання проблеми (учні пропонують способи розв'язання, а викладач пояснює, чому вони не підходять);
- ◆ переформулювання проблеми (кожен переказує для себе проблему у зрозумілій формі);
- ◆ спільний вибір одного з переформулювань проблеми;
- ◆ висування образних аналогій (особистісних або символічних);
- ◆ «підгонка» визначених групою підходів до розв'язання поставленої проблеми.

Сучасні українські педагоги, зокрема, О. Пометун, Л. Пироженко, О. Овчарук, М. Рогозін та інші, адаптуючи зарубіжний досвід, активно розробляють проблеми інтерактивного навчання та використання його у різних предметах. Вітчизняна наука, а за нею й практика вже мають значні напрацювання у використанні інтерактивних прийомів та методів.

Наприклад, вивчення теми «Громадянське суспільство» можна розпочати з цікавої мотивації: «Які ви знаєте молодіжні організації? З якою метою вони створені? Які з них захищають права молоді, допомагають

Таблиця 17.2. Типи й форми інтегрованих уроків

Тип уроку	Форма уроку	Структура уроку	Мета уроку	Завдання уроку
Урок формування нових знань	Урок-подорож Урок-експедиція Урок-дослідження Урок-інсценування Мультмедіа-урок Проблемний урок	<ul style="list-style-type: none"> • організаційний момент; • постановка цілей; • актуалізація опорних знань; • пояснення нового матеріалу; • діагностика правильності засвоєння учнями знань; • підбиття підсумків уроку; • повідомлення домашнього завдання 	Організувати роботу з формування нових громадянських понять, наукових фактів, визначених навчальною програмою	Сформувати уявлення про основні питання, що входять до сфери громадянської освіти; підвести до розуміння нових громадянських понять; активізувати пізнавальну активність учнів
Урок формування вмінь і навичок	Урок-практикум Урок-діалог Урок-ділова чи рольова гра Подорож Експедиція та ін.	<ul style="list-style-type: none"> • організаційний момент; • постановка цілей; • актуалізація опорних знань; • виконання завдань стандартного типу; • виконання реконструктивно-варіативного типу; • виконання завдань творчого типу; • діагностика правильності формування вмінь та навичок; • підбиття підсумків уроку; • повідомлення домашнього завдання 	Формування нових вмінь та навичок, передбачених навчальною програмою	Залучити до активної практичної діяльності; виробити вміння працювати в групі; сприяти формуванню громадянської компетентності; навчити володіти новими прийомами і методами роботи з додатковою літературою та джерелами інформації, проектної діяльності; готувати доповіді, виступати перед аудиторією; формувати критичне мислення, вміння аналізувати, виділяти головне, узагальнювати і робити висновки
Урок застосування знань, вмінь і навичок	Рольові і ділові ігри Практикуми Уроки захисту проєктів Подорожі Експедиції та ін.	<ul style="list-style-type: none"> • організаційний момент; • постановка цілей; • актуалізація опорних знань; • оперування знаннями, вміннями, навичками при вирішенні практичних завдань; • складання звіту про виконану роботу; • підбиття підсумків уроку; • повідомлення домашнього завдання 	Застосування знань на практиці	Навчити застосовувати отримані знання на практиці; оперувати наявним потенціалом у конкретній ситуації; закріпити навички роботи з...; навчити обстоювати власну точку зору; закріпити вміння виокремлювати проблеми; удосконалювати вміння роботи з джерелами знань; удосконалювати навички аналізу, узагальнення тощо; вміння виступати і захищати власну думку; розвивати творчі комунікативні здібності
Урок узагальнення і систематизації знань	Узагальнювальний урок Диспут Гра (КВК, Щасливий випадок, Поле чудес, конкурс, вікторина) Театралізований урок (урок-суд) Урок-удосконалення Підсумкова конференція Урок-консультація Підсумкова конференція Урок-консультація Урок-аналіз контрольних робіт Оглядова лекція Оглядова конференція Урок-бесіда	<ul style="list-style-type: none"> • організаційний момент; • постановка цілей; • оперування знаннями та способами діяльності у стандартних та нестандартних ситуаціях; • підбиття підсумків та узагальнення; • повідомлення домашнього завдання 	Глибше засвоєння знань, високий рівень узагальнення, застосування на практиці	Сформувати уявлення про вивчений матеріал як систему знань; розвивати вміння класифікувати, виокремлювати зв'язки, формулювати висновки; розвивати комунікативні якості під час роботи в групах; розвивати пізнавальний інтерес, вміння пояснювати особливості, закономірності; аналізувати, співставляти, порівнювати тощо

Продовження таблиці

Урок перевірки, оцінювання та корекції знань, умінь і навичок	Урок-залік Вікторина Захист творчих робіт, проектів Творчий звіт Контрольна робота Співбесіда	Усна форма контролю: • організаційний момент; • постановка цілей; • перевірка знань, умінь і навичок та систематизації знань; • оцінювання діяльності учнів; • повідомлення домашнього завдання. Письмова форма контролю: • організаційний момент; • постановка цілей; • письмова перевірка знань, умінь і навичок та систематизації знань; Урок комплексного контролю: передбачає поєднання різних форм навчальної роботи	Здійснити контроль навчання, продовжити систематизацію знань, виявити рівень засвоєння матеріалу, сформованості умінь і навичок.	З'ясувати рівень оволодіння знаннями та уміннями; узагальнити матеріал, як систему знань, перевірити здібності учнів до творчого мислення і самостійної діяльності, закріпити вміння працювати з тестовими завданнями. Сприяти формуванню відповідального відношення до навчання, готовності і мобілізації зусиль на безпомилкове виконання завдань, виявити активність у їх виконанні; виховувати культуру начальної праці, навичок самоосвіти. Розвивати логічне мислення, пам'ять, здібності до аналізу, синтезу; формувати навички самоконтролю, навички роботи в колективі.
---	--	---	--	---

їй у вирішенні соціальних потреб?» Учні мають пригадати відомі їм організації та поміркувати, з якою метою вони були створені та які з них справді спрямовують свою діяльність на задоволення потреб молоді. Узагальнюючи відповіді, вчитель підводить слухачів до розуміння складових громадянського суспільства, необхідності його розвитку взагалі і в Україні зокрема.

Підготовка будь-якої нетрадиційної форми уроку вимагає від вчителя затрат сил і часу, оскільки він виступає у ролі організатора. Він має володіти не лише цілою низкою особистісних якостей, а й відповідати певним вимогам:

- ◆ мати гарні знання з методики;
- ◆ застосовувати творчий підхід до роботи;
- ◆ враховувати особливості власного характеру і темпераменту.

Формування громадянських знань та компетенцій може також відбуватися через міжпредметну форму діяльності в межах освітнього процесу. Цей підхід дає можливість формувати необхідні знання та вміння не через окрему дисципліну, а через інтегровані освітні області, насамперед предмети суспільно-політичного циклу: історію, правознавство, людину і світ та ін. Міжпредметні уроки ставлять за мету поєднати споріднений матеріал кількох предметів.

Інтегроване навчання дає можливість проводити уроки з використанням міжпредметних зв'язків на усіх етапах засвоєння знань. На інтегрованих уроках матеріал кількох тем подають блоками. На цих уроках розглядають проблему інтеграції громадянських знань, оновлення методів, засобів і форм навчального процесу. Найголовніші типи і форми таких уроків наведено в таблиці 17.2.

3. Види інтерактивних форм навчання

Інтерактивні форми навчання громадянської освіти можна поділити на три групи:

- ◆ класичні форми уроків громадянської освіти;
- ◆ рольові форми уроків громадянської освіти;
- ◆ ігрові форми уроків громадянської освіти.

Розглянемо *класичні форми уроків громадянської освіти*.

Урок-семінар – форма навчання, що покликана забезпечити узагальнення, поглиблення й розширення програмного матеріалу попередньо засвоєного під час уроків формування нових знань, доопрацьованого в процесі самостійної та індивідуальної роботи і колективного творчого обговорення в класі.

Плануючи роботу, вчитель заздалегідь визначає перелік тем семінарських занять, користуючись навчальною програмою. План семінарського заняття учні мають отримати за два тижні до його проведення. Організація підготовки до занять семінарського типу вимагає підготовки як з боку вчителя, так і з боку школяра.

Викладач повинен:

◆ здійснити вибір вузлових тем, які є важливими для формування основних понять та закономірностей і містять конкретний та яскравий матеріал; наприклад, тема «Громадянин і суспільство» включає такі питання: історичні типи суспільств; соціальні спільності і групи, соціально-класова структура суспільства та соціальна стратифікація;

◆ забезпечити підбір доступної для старшокласників літератури та першоджерел з теми, оскільки одне із завдань семінару полягає в тому, щоб сформувати навички роботи з науковою літературою, довідниками, матеріалами періодичних видань тощо.

Організація практично-семінарських занять потребує виконання таких видів робіт, як:

- ◆ вивчення першоджерел, аналіз відповідних документів;
- ◆ самостійне опрацювання навчально-методичної та наукової літератури;
- ◆ складання плану, тез відповідей на поставлені запитання;
- ◆ підготовку повідомлень, рефератів та доповідей, їх захист в усній формі на уроці.

Семінарсько-практичне заняття передбачає співпрацю вчителя і учня під час його проведення. Зокрема, колективне обговорення окремих вузлових питань теми за задалегідь виробленим планом на основі аналізу додаткової літератури й джерел, підведення підсумків, систематизація та узагальнення отриманих знань.

Наслідком проведення семінарсько-практичного заняття має бути оволодіння слухачами науковими методами аналізу явищ та проблем, формування в них навичок самоосвіти.

Характерною особливістю курсу «Громадянська освіта» є можливість організації навчальної діяльності учнів через практикуми.

Практикум – форма організації навчального процесу, під час якої діяльність школярів спрямовується на вирішення практичних наукових завдань на основі раніше вивченого теоретичного матеріалу та сформованих умінь. Особливістю практикуму є те, що він передбачає використання отриманих знань і умінь у нових навчальних ситуаціях.

Розрізняють такі види практикумів:

- ◆ практикуми, спрямовані на розвиток нізнавальних умінь і навичок (в курсі громадянської освіти це можуть бути навички ведення переговорів);
- ◆ практикуми, спрямовані на розв'язання життєвих ситуацій, зокрема конфліктів, обробку результатів соціологічних досліджень, даних анкет та опитування тощо;
- ◆ практикуми, пов'язані з перевіркою результатів творчо-пошукової діяльності школярів.

Наприклад, при вивченні теми «Суспільні відносини» можна провести практикум з вирішення конфліктів і застосувати методику, що має назву «дерево рішень». Учасники обговорення детально аналізують усі можливі варіанти рішень і виписують у стовпчики переваги і недоліки кожного з них, а також ті проблеми, що вони можуть за собою спричинити.

Інтегрований урок дає змогу синтезовано опанувати тему, яка вивчається: демонструються зв'язки громадянської освіти з іншими навчальними досягненнями у житті людини, повсякденному житті, житті суспільства. Не останню роль відіграє й оригінальність самої форми проведення уроків, на яких присутні кілька вчителів, що значно зацікавлює учнів.

Проблемний урок ставить за мету сприяти активному розвитку аналітичного мислення учнів, умінню об'єктивного сприйняття минулого і самостійного його оцінювання. Основою такого уроку є проблемне запитання. Чим воно відрізняється від звичайного? На

звичайне запитання можна відразу дати однозначну відповідь. На проблемне запитання одразу немає однозначної відповіді (або й зовсім немає відповіді). Відповідь на запитання можна отримати лише після засвоєння й аналізу нового матеріалу. Проблемне запитання ставиться або на етапі «Активізація опорних знань», або на етапі «Повідомлення теми і мети уроку». Щоб діти постійно мали перед очима чітко сформульовану проблему, вони записують запитання в зошит, а учитель на дошку. За потреби вчитель може розділити проблемне запитання на підпитання, що допоможе у розв'язанні проблеми через вирішення легших проблем. У певні моменти уроку, коли в учнів може загальмуватись вирішення завдання, вчитель може їм допомогти підказкою у формі роздумів. Однозначний висновок часто відсутній, тому слід дати висловитися всім учням, які мають власну позицію щодо проблеми.

Урок-екскурсія проводиться у класах всіх вікових груп і ставить за мету ознайомити учнів з наочним матеріалом з певної теми чи розділу курсу. Екскурсія – форма організації навчання, яка передбачає вихід учнів на місце розташування об'єктів вивчення для безпосереднього ознайомлення з ними. Екскурсія є складною формою навчально-виховної роботи, триває 45–90 хв. Вона відкриває можливості для комплексного використання методів навчання, збагачує знаннями учнів і самого вчителя, допомагає виявити практичну значущість знань, сприяє ознайомленню учнів з досягненнями науки, є ефективним засобом їхнього виховання, зокрема емоційної сфери. У курсі громадянської освіти цю форму організації навчання можна застосовувати при вивченні цілої низки тем. Зокрема, учитель може запропонувати учням екскурсії до органів державної влади та місцевого самоврядування, до правоохоронних органів, до редакцій газет, телекомпаній, громадських організацій політичних партій, де познайомить учнів зі специфікою їхньої роботи та діяльністю, що спрямована на обстоювання прав і інтересів громадян.

Урок-зустріч проводиться у класах усіх вікових груп і ставить за мету активізувати інтерес учнів до предмета шляхом залучення гостей: науковців, літераторів, очевидців подій, громадський діячів, політиків та ін.

На які теми громадянської освіти можна запросити гостей? Які вимоги повинні ставитися до гостей?

Урок-конференція ставить за мету привчити учнів до наукового дослідження, діалогу. Урок-конференція відповідає типу уроків вивчення нового матеріалу, або підсумковоузагальнювальним урокам. Оскільки в процесі організації конференції учні залучаються до роботи перед проведенням уроку, в план-конспект уроку вноситься «підготовчий етап», де описується структура підготовки уроку. Таким чином, виклад нового матеріалу на уроці відбувається у вигляді учнівських доповідей, а закріплення – у вигляді обговорень.

Запропонуйте прикладидо класичних форм уроків громадянської освіти.

Наступна група форм уроків належить до **рольових ігор** і вимагає від учнів прийняття конкретних рішень у проблемній ситуації в межах ролі. Кожна гра має план проведення, безпосередній сценарій кожної ролі складає сам учень і коригує під час проведення.

Урок-вистава проводиться у молодших, рідше середніх класах, має за мету відновити певну подію і викликати інтерес учнів до навчання. Ці уроки спираються на образне мислення, фантазію, уяву учнів. На відміну від рольової гри вистава має чіткий сценарій проведення. Важливу роль учні можуть відігравати при складанні сценарію. Учні, які виконують ролі, заздалегідь готують собі костюми, ближче знайомляться з особою, яку будуть представляти, її характером, поведінкою, зовнішністю. Вони вивчають потрібні слова, вчать, як себе поводити у відповідній ситуації.

Урок-круглий стіл відтворює роботу державних чи громадських організацій та установ, наприклад, засідання ООН, «великої сімки», НАТО тощо. Так учні детально вивчають певну проблему, вчать розуміти особливості функціонування певної установи чи організації та важливість демократичного розв'язання поставлених проблем.

Урок-суд має розібрати певну типову подію у вигляді судового засідання з прокурором, суддею, адвокатом, свідками, звинуваченим, присяжними засідателями. Учні аналізують проблему та вчать розуміти важливість судової гілки влади в існуванні громадянського суспільства в Україні.

Урок-прес-конференція проводиться у старших класах, ставить за мету допомогти учням поглянути на події та проблеми очима очевидців, розвиває активність, пошукові здібності, вміння розкривати сутність певної проблеми, стисло й коротко висвітлювати її, конкретно відповідати на поставлені запитання. Форма також має попередній етап, коли клас ділиться на діячів (учасників прес-конференції) і на журналістів (кореспондентів газет і телебачення). Потім відповідно, кожен готує загальну проблему і значно глибше свою роль. Можливим варіантом роботи для присутніх на прес-конференції «журналістів» є ведення конспектів, адже наприкінці уроку всі матеріали потрібно здати.

Урок-журналістське розслідування відтворює роботу журналістів. Учні отримують завдання описати певну подію на основі документальних даних з позиції газети певної політичної чи громадської орієнтації.

Запропонуйте до рольових форм уроків громадянської освіти приклади.

Розглянемо **ігрові форми уроків громадянської освіти.**

Урок-вікторина належить до низки інтелектуальних ігор і вимагає від учнів виявлення власної ерудиції, аналітичного мислення, лаконічного мовлення, швидкості реакції в обставинах, що змінюються. Вікторина складається з кількох турів, які містять окремі за змістом завдання. Кількість і зміст турів залежить від обсягу матеріалу, уснішності та активності учнів.

Запропонуйте назви турів для вікторини з громадянської освіти.

Урок-гра «Що? Де? Коли?» повторює відому телевізійну гру. Група учнів заздалегідь ділиться на три команди, обираються капітани, роздаються домашні завдання, підготовлені номери команд, картки обліку з прізвищами капітанів. Для проведення уроків використовують прилади, з якими учні працювали під час вивчення розділу, таблички з формулюваннями для розмітки, кодоскоп, гонг, емблема клубу «Що? Де? Коли?».

Урок-капітал-шоу «Поле чудес» можна провести для повторення нового матеріалу, при перевірці домашнього завдання, на повторювально-узагальнювальному уроці. В грі використовують різні слова, поняття, визначення пов'язані з вивченням теми. Гра може проходити командно (три команди класу) та індивідуально – кожний учень отримує завдання. У грі використовується дзига і цупкий панір, на якому намальовано коло. Воно поділене на такі сектори: «Підказка теми» (якщо стрілка зупиниться у цьому секторі, то вчитель-ведучий може підказати, якої теми це слово стосується), «Пропусти хід», «Підказка букви» (у цьому випадку гравцеві пощастило, він отримує підказку на будь-яку букву навіть, якщо першу назвав неправильно). Незаповнений чистий сектор дає право учасникові назвати свою букву чи слово. При підказці замінюють слово. У цій грі можна використовувати кросворди, відгадуючи проблемні слова.

Брейн-ринг – відома телевізійна гра, де стартом є складне цікаве запитання, а фінішем – правильна відповідь. При цьому треба швидко зреагувати, адже час прийняття рішення обмежений.

Організаційні проблеми:

1. Наявність спеціально обладнаного приміщення (класу), кількість ігрових столів має відповідати кількості команд.

2. На кожному столі сигнальний пристрій або дзвінок, який сповіщає ведучого про готовність команди відповідати.

3. Згідно з умовами гри потрібен один ведучий, який одночасно буде і організатором, і арбітром гри (зазвичай це вчитель).

4. У 1-му турі брейн-рингу команда повинна дати правильну відповідь на три запитання, лише тоді вона може зайняти стіл лідера.

5. Команда, яка найдовше втримається за столом лідера, вважається переможцем гри.

6. Підготовка запитань для брейн-рингу.

За результатами гри можна зробити висновок щодо рівня підготовки учнів класу з обговорюваної теми, їхнього вміння логічно мислити, швидко приймати рішення.

Урок-КВК доволі популярний серед учнів. Такий вид роботи можна використовувати на повторювально-узагальнювальних уроках або в позаурочній роботі. У процесі підготовки учні вчать творчо мислити, “добувати” знання, швидко знаходити смішну відповідь і подавати її винахідливо. Вчать уважно вислуховувати і розуміти своїх товаришів, допомагати їм. Варто наголосити, що за своїм змістом КВК має бути смішним, і не обов'язково правильним. Правильні знання з громадянської освіти тут використовує лише як тло, підґрунтя для гумору, але, очевидно, що без знань буде важко і створити «історичний гумор», і зрозуміти його.

Результат залежить від правильної організації і підготовки. Команди формують за один-два тижні до гри. Діти обирають капітана і розподіляють обов'язки художника, кореспондента, історика, картографа і ін. Учитель дає домашнє завдання: повторити параграфи, хронологію, теми привітання і домашнього завдання. Завдання вчителя на підготовчому етапі – залучити всіх

учнів, перевірити й оцінити знання і вміння кожного. Адже одне із завдань гри – навчитися дивитися навіть на серйозні речі з гумором, розвивати вміння дітей працювати у команді.

Запропонуйте приклади до ігрових форм уроків громадянської освіти.

Ще однією формою навчання в курсі «Громадянська освіта» можуть бути **факультативи** – позапрограмові навчальні заняття, які добровільно обирають і відвідують учні. Їх призначення – поглиблене вивчення окремих навчальних предметів, розвиток пізнавальних інтересів, творчих здібностей та підвищення пізнавальної активності учнів. Теоретичні факультативи організують для поглибленого вивчення окремих тем, розділів, висвітлення складних теоретичних проблем, узагальнення й систематизації знань. Практичні факультативні заняття проводять для формування пошукових навичок і вмінь у процесі розв’язування

технічних завдань. Такі заняття проводять найдосвідченіші вчителі школи, запрошують також висококваліфікованих фахівців із вищих закладів освіти, науково-дослідних інститутів, виробництва. На відміну від інших організаційних форм навчання, факультативи мають певні особливості: спільність пізнавальних інтересів учнів, їхнє позитивне ставлення до вивчення матеріалу, допитливість (оскільки групи формуються за інтересами).

Таким чином, активні та інтерактивні форми навчання, що орієнтовані на всебічну взаємодію учня з учителем та учнів між собою, самостійне і спільне прийняття рішень, яке має бути вирішальною передумовою їхньої громадянської активності в майбутньому. Активні методи та форми навчання дають можливість розвивати та стимулювати в учнів творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення, тобто сприяють формуванню громадянської компетентності.

Ξ Запитання і завдання Ξ

- ◆ Схарактеризуйте існуючі класифікації форм навчальних занять.
- ◆ Порівняйте основні типи традиційних уроків.
- ◆ У чому полягають особливості проведення інтегрованого навчання?
- ◆ Проаналізуйте основні методичні вимоги до інтерактивних занять.
- ◆ Поясніть, як викладач має підготуватися до проведення семінарсько-практичного заняття?
- ◆ Визначте, чим факультативне заняття відрізняється від практикуму?
- ◆ Схарактеризуйте основні інтерактивні моделі навчання.

Список рекомендованої літератури

- Громадянин – Держава – Громадянське виховання. Антологія / Упорядник М.П.Рагозін і О.В.Сухомлинська. – Донецьк: Донбас, 2001. – 262 с.*
- Історія для громадянина: Метод. посіб. для вчителів / В. Горбатенко, П. Вербицька, А. Ковтанюк. – Львів: НВФ “Українські технології”, 2003. – 136 с.*
- Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики // Під заг. ред. О.В.Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.*
- Мокрогуз О.П. Інноваційні технології у викладанні суспільних дисциплін. – Чернігів : 2004.*
- Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України 2002. – №33. – 23 квіт. 2002 р.*
- Патешков А., Пометун О., Ремех Т. Навчання в дії. – К.: АПН, 2000.*
- Пометун О., Л. Пироженко Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. – К., 2003.*
- Рагозін М. Громадянське виховання: методологія і організація у світлі Європейського досвіду // Шлях освіти. – 1999. – №4. – С. 16–20.*
- Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: К.І.С., 2003.*